Náboženstvo v karikatúrach slovenských mainstreamových denníkov

Religion in the cartoons of Slovak mainstream newspapers

Terézia Rončáková

Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, terezia.roncakova@ku.sk

Príspevok skúma pohľad slovenských mainstreamových denníkov na náboženstvo, a to prostredníctvom analýzy ich karikatúr. Na vzorke 168 karikatúr z troch denníkov (SME, Denník N, Pravda) zozbieraných v rokoch 2015 – 2022 aplikuje kvantitatívno-kvalitatívnu analýzu vychádzajúcu z atribučnej teórie. Autorka sa pýta, aké charakteristiky a motivácie prisudzujú karikaturisti svojim objektom. Opiera sa pritom o jeden z princípov humoru, ktorý prostredníctvom typizácie reprezentuje presvedčenia a predsudky širšej komunity. Využíva kategórie atribútov, ktoré vyplynuli z jej predošlého výskumu mediálnych atribučných procesov vo vzťahu k náboženstvu, cirkvi a veriacim.

Kľúčové slová: náboženstvo, médiá, humor, karikatúra, atribúcia

The paper examines the perspective of Slovakian mainstream dailies on religion through the analysis of their cartoons. On a sample of 168 cartoons from three newspapers (SME, Denník N, Pravda) collected in the years 2015-2022, the author applies a quantitative-qualitative analysis based on attribution theory. She asks what characteristics and motivations caricaturists attribute to their objects. She relies on one of the principles of humor, which through typification represents the beliefs and prejudices of the wider community. She uses categories of attributes that emerged from her previous research on media attribution processes in relation to religion, church and believers.

Key words: religion, media, humor, cartoon, attribution

Náboženstvo – jeho symboly, cirkevní hierarchovia, veriaci politici, ale aj veriaci ako masa – býva obľúbeným námetom kresleného humoru. V stredoeurópskom geografickom a kultúrnom prostredí sa výskum spojený s náboženstvom logicky orientuje na kresťanstvo. Zobrazovanie kresťanstva a kresťanov v médiách je osobitne aktuálne dnes, keď sa vyhrocujú kultúrno-etické zápasy a na konzervatívnej strane je citeľné opieranie sa o kresťanstvo – či už úprimné a pokorné, alebo pragmatické a v podstate rúhavé.

Predkladaný text zhŕňa výsledky výskumu zobrazovania náboženstva v karikatúrach slovenských mainstreamových denníkov. V rámci kvalitatívnej obsahovej analýzy uplatňuje atribučný prístup (aké vlastnosti sa prisudzujú zobrazovanému objektu) a rámcujúci prístup (do akých zjednodušení a klišé sa daná téma vtesnáva). Na vyhodnotenie výsledkov využíva následne aj kvantitatívne štatistické metódy.

Stav problematiky

Zobrazovanie náboženstva a veriacich v médiách je témou rozlične poňatých výskumov. Tie najstaršie a základné sa venujú povrchnosti a senzačnosti médií, ktoré prezentujú náboženstvo a cirkev

prevažne negatívne[1]. Je typické, že náboženskí predstavitelia pociťujú zaujatosť a predsudok médií[2]. Výskumníci ich vnímanie potvrdzujú analýzou konkrétnych náboženských tém v médiách a poukazujú na to, že médiá majú prirodzenú tendenciu zdôrazňovať konflikt[3], zaoberajú sa okrajovými, až kurióznymi záležitosťami a ignorujú podstatu náboženského posolstva[4], z čoho vyplýva konštantné napätie medzi nimi a cirkevnými komunikátormi[5]. Podnet na podrobné analýzy mediálneho zobrazovania náboženstva dala aj pandémia COVID-19, keď sa výskumníci sústredili na mediálnu argumentáciu vo vzťahu k cirkvám napr. v Španielsku a Taliansku[6], v anglojazyčných a nemeckojazyčných médiách na rozličných svetadieloch[7], v latinsko-americkom regióne[8] aj v Česku a na Slovensku[9].

Dlhodobo negatívny mediálny obraz kresťanských cirkví[10] však netreba nevyhnutne vnímať ako dôsledok zlého úmyslu mediálnych producentov, vydavateľov či jednotlivých novinárov. T. Taira upozorňuje jednak na precitlivenosť a selektívnosť náboženských predstaviteľov a jednak na priepasť medzi mediálnou logikou a predstavami či túžbami náboženských komunít: „Náboženské skupiny by chceli, aby médiá odovzdávali ľuďom ich etické posolstvá, kým médiá sa zameriavajú na kontroverzie, zvláštnosti a to, čo ony považujú za spoločensky, politicky a ekonomicky významné“.[11]

Zaujímavé je rozlíšiť informovanie o inštitucionálnych náboženstvách a používanie náboženských symbolov a intertextových odkazov vo všeobecnosti. V austrálskom kontexte poznačenom intenzívnou prítomnosťou všetkých troch abrahámovských náboženstiev (kresťanstva, judaizmu aj islamu) takýto rozlišujúci výskum ukázal, že mediálny imidž inštitucionálnych náboženstiev bol výrazne negatívny (politika, vojny, sexuálne zneužívanie), ale ilustračné využitie náboženských symbolov, metafor, frazém, výrazov malo prevažne neutrálny alebo pozitívny kontext. Ich využitie

---

[1] Judith BUDDENBAUM, *Reporting News about Religion: an Introduction for Journalists*, Ames: Iowa State University Press, 1998.
[2] Paul MOSES, „The First Amendment and the Falun Gong,“ in *Quoting God: How Media Shape Ideas about Religion and Culture*; ed. Claire H. Badaracco, Waco: Baylor University Press, 2005, s. 67–78.
[3] Tereza ZAVADILOVÁ, „Pravda Evangelia a Jed Fake News,“ in *Obraz Katolické Církve v Českých a Slovenských Médiích v Letech 2015–2018*, ed. Petra Koudelková, Praha: Karolinum, 2020, s. 26–36.
[4] Imrich GAZDA, „Aktuálne otázky výskumu vzťahu médií a náboženstva v slovenskom kontexte,“ *Otázky žurnalistiky* č. 3–4 [60] (2017): 67–70.
[5] Adam ŠVEJDA, *Mediální obraz české katolické církve,* diplomová práca, Praha: Univerzita Karlova, 2010. Terézia RONČÁKOVÁ, „Sacrum vs. profanum: Opportunities and Threats in the Church-Media Relationship,“ in: *Multiculturalism through the Lenses of Literary Discourse. Section: Communication, Journalism, Education Sciences, Psychology and Sociology*, ed. Iulian Boldea, Cornel Sigmirean, Dumitru-Mircea Buda, Tîrgu Mureş : ”Arhipelag XXI” Press, 2019, s. 283–297.
[6] María-José POU-AMÉRIGO, „News coverage of the Church dealing with the pandemic: Spanish and Italian newspapers,“ *Church, Communication and Culture*, č. 1 [7] (2022): 154–174.
[7] Rafał LEŚNICZAK, „News coverage of Christian churches and other religious bodies dealing with the Covid-19 pandemic: An analysis of newspapers in German and English,“ *Church, Communication and Culture*, č. 1 [7] (2022): 175–195.
[8] Alfredo Gacía LUARTE, „La imagen de la Iglesia en la prensa Latinoamericana de referencia dominante durante la pandemia del Covid-19,“ *Church, Communication and Culture*, č. 1 [7] (2022): 114–126.
[9] Terézia RONČÁKOVÁ, „The image of Christian churches in the Slovak and Czech media during the first wave of the Covid-19 pandemic,“ *Church, Communication and Culture*, č. 1 [7] (2022): 127–153.
[10] V našom regióne: Denisa HEJLOVÁ, „Církevní public relations: proč má u nás církev tak špatnou pověst?,“ in *Obraz Katolické Církve v Českých a Slovenských Médiích v Letech 2015–2018*, ed. Petra Koudelková, Praha: Karolinum, 2020, s. 11–17.
[11] Teemu TAIRA, „Does the ‘old’ media’s coverage of religion matter in times of ‘digital religion’?,“ *Scripta Instituti Donneriani Aboensis*, 2013, č. 25, s. 212.

(vrátane humorného) dokazovalo významnú roku náboženstva, a to najmä kresťanstva, v zdanlivo sekularizovanej austrálskej spoločnosti[12].

Toto zistenie koreluje s aktuálnou teóriou mediatizácie náboženstva, podľa ktorej v sekularizovaných spoločnostiach rastie význam médií pri sprostredkúvaní náboženských významov a symbolov[13] a bežné občianske publikum čoraz väčšmi preberá názory na cirkvi a veriacich práve z médií[14]. V prostredí strednej a východnej Európy tieto tézy overoval a aktualizoval napr. D. Guzek[15]. Zistenia tohto druhu potvrdzujú tézy kultivačnej teórie ako jednej z tradičných mediálnych teórií, opisujúcej dôsledky dlhodobého vystavenia jednotlivcov masovým médiám na ich vnímanie reality a názory na svet.[16]

Zároveň platí, že náboženskí predstavitelia sa napriek všetkému uchádzajú o pozornosť médií, lebo tie dodávajú „ilúziu legitímnosti“[17]. No hoci nie je žiaduce byť mediálne ignorovaný, komunikácia s médiami si vyžaduje značnú opatrnosť, lebo náboženskí komunikátori nemajú výsledok pod kontrolou a ten, kto vyhráva prípadný spor, je vždy novinár[18]. Médiá nastoľujú agendu, rámce i jazyk, ktorým sa o udalostiach a javoch bude vo verejnom priestore hovoriť[19] – povedané súčasným žargónom, nálepkujú. Tým, ktorých mainstreamové (resp. tzv. „staré“) médiá prehliadajú alebo dezinterpretujú, do istej miery v súčasnosti pomáhajú nové médiá a čoraz väčšia odborná pozornosť sa venuje prítomnosti náboženstva v online priestore a vo sfére sociálnych sietí[20], pričom výskumníci konštatujú až akési preberanie náboženských funkcií médiami a hovoria o „mediálnom náboženstve“ alebo „onlinovom náboženstve“[21]. Čo dáva podnet na polemiku z pozície (kresťanskej) teológie[22].

V tomto texte skúmame zobrazovanie náboženstva v médiách na konkrétnom názorovom žánri karikatúr, umiestňovanom na komentárové strany a chápanom ako kreslený komentár (v angličtine to explicitne vyjadruje pomenovanie *editorial cartoon*). Výtvarné stvárňovanie náboženstva v novinách bolo doteraz predmetom rozličných výskumov; o historický prehľad v kontexte Nového

---

12 Enqi WENG, „Media Representations of Religion, Spirituality and Non-Religion in Australia,“ *Religions* 7 [11] (2020): https://www.mdpi.com/2077-1444/11/7/332/htm [zverejnené 3. 7. 2020, cit. 29. 11. 2022].

13 Stig HJARVARD. „The mediatisation of religion: theorising religion, media and social change,” *Culture and Religion* č. 12 [2] (2011): 119–35.
Stig HJARVARD, *The Mediatization of Culture and Society,* New York: Routledge, 2013.

14 Knut LUNDBY, Henrik Reintoft CHRISTENSEN, Ann Kristin GRESAKER et al., „Religion and the Media: Continuity, Complexity, and Mediatization,” in: *Religious Complexity in the Public Sphere,* ed. Inger Furseth*,* Cham, Switzerland: Springer, 2018, s. 193–249.

15 Damian GUZEK, „Mediatization Cartography: Two Questions about Mediatization of Religion in Central and Eastern Europe,“ *Mediatization Studies* 5 (2021): 9–18.

16 Georte GERBNER, Michael MORGAN, Nancy SIGNORIELLI, „Living with Television: The Dynamics of the Cultivation Process,“ in: *Perspectives on Media Effects,* ed. Jennings Bryant, Dolf Zilmann, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1986, s. 17–40.

17 Judith BUDDENBAUM, *Reporting News about Religion: an Introduction for Journalists*, Ames: Iowa State University Press, 1998, s. 21.

18 Stewart M. HOOVER, *Religion in the Media Age*, London: Routledge, 2006, s. 3.

19 Judith BUDDENBAUM, *Reporting News about Religion: an Introduction for Journalists*, Ames: Iowa State University Press, 1998, s. 113 Stig HJARVARD. „The mediatisation of religion: theorising religion, media and social change,” *Culture and Religion* č. 12 [2] (2011): 125.

20 Heidi A. CAMPBELL, *When Religion Meets New Media.* London: Routledge, 2010.

21 Heidi A. CAMPBELL – Ruth TSURIA (eds.), *Digital religion* (2. vyd.), New York: Routledge, 2022.

22 Terézia RONČÁKOVÁ, „Media as Religion. Stardom as Religion. Really? Christian Theological Confrontation,“ *Religions,* č. 11 [11] (2020): 1–16, https://www.mdpi.com/2077-1444/11/11/568/htm [zverejnené 30. 10. 2020, cit. 29. 11. 2022].

Zélandu sa napr. pokúsil M. Grimshaw[23], ktorý zdôraznil aspekt rebélie namierenej voči náboženským predstaviteľom a inštitúciám, s určitým nádychom bachtinovského katarzického karnevalového smiechu. B. T. Kaylor[24] obhajoval kritický prístup karikatúr ako prirodzenú súčasť novinárskeho prejavu a poukazoval na neodôvodnenú sebaľútosť a precitlivenosť konzervatívnych kresťanov v Dánsku. Naopak, zámerné ideologické pôsobenie prisúdili médiám H. Taç a M. Uğur[25], ktorí skúmali rámcovanie sekulárno-islamistického diskurzu v tureckých novinových karikatúrach a zdôraznili ich účasť na ideologickom zápase o interpretáciu a v boji o „kultúrnu nadvládu“[26]. Iné výskumy zamerané na náboženské prvky v karikatúrach odhaľovali negatíva kresťanskej kultúry v západnom svete, ktorá je už len pomerne vágnou súčasťou identity a nepretavuje sa do osobných postojov a do konkrétneho života jednotlivcov[27]. Typickým terčom satiry bolo pokrytectvo a ziskuchtivosť predstaviteľov cirkví[28].

Metodológia

Cieľom nášho výskumu je prispieť k poznatkom o zobrazovaní náboženstva v médiách analýzou vnímania náboženstva v novinárskych karikatúrach publikovaných v súčasných slovenských denníkoch. Nejde nám o opisné pomenovanie znakových prvkov ani o tematickú kategorizáciu a vzťah k aktuálnemu cirkevno-spoločenskému dianiu, ale o hlbší ponor s nadčasovým presahom. Zaujímal nás „odkaz“ skúmaných obsahov o náboženstve – jednak jeho vonkajší „rámec“ a jednak jeho vnútorné morálne hodnotenie.

Základnú výskumnú otázku by sme teda mohli sformulovať takto:

- Ako zobrazujú náboženstvo a cirkev karikatúry slovenských mainstreamových denníkov?

Špecifikujú ju podotázky:

- Aký sentiment vzbudzujú karikatúry voči náboženstvu a cirkvi?
- Ako skúmané karikatúry rámcujú náboženstvo a cirkev?
- Aké morálne charakteristiky prisudzujú skúmané karikatúry náboženstvu a cirkvi?
- Čo vyplýva z porovnania zistených atribútov v karikatúrach s už známymi atribútmi prítomnými v názorových novinárskych žánroch?

Na dosiahnutie týchto cieľov sme zvolili kombináciu dvoch metód – rámcovej analýzy a atribučnej analýzy. Obe si vyžadujú hĺbkový kvalitatívny prístup, ale pri dostatočnej početnej vzorke zároveň umožňujú aj kvantitatívne spracovanie – ide teda o kvantitatívno-kvalitatívnu analýzu.

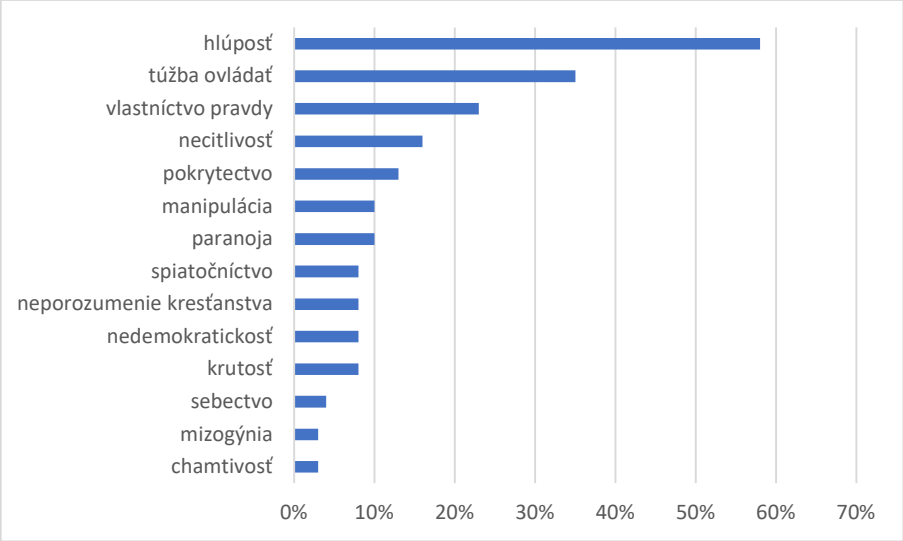
Výskumom karikatúr s náboženským prvkom sme nadviazali na niektoré doterajšie podobné výskumy. V súvislosti s pápežovou návštevou na Slovensku (september 2021) sme skúmali karikatúry

---

[23] Mike GRIMSHAW: „Bishops, Boozers, Brethren and Burkas: Towards a Cartoon History of Religion in New Zealand,“ *Journal of New Zealand Studies,* 2010, č. 9, s. 55–77.
[24] Brian T. KAYLOR: „Cartoonish Claims: Editorial Cartoon Depictions of Religion“ *Mass Communication and Society,* 2012, č. 2, s. 245–260.
[25] Hakkı TAÇ, Meral UĞUR: „Roads ´Drawn´to Modernity: Religion and Secularism in Contermporary Turkey,“ *PS: Political Science & Politics,* 2007, č. 2, s. 311–314.
[26] Sidney TARROW, *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, New York: Cambridge University Press, 1998.
[27] Gail MOLONEY, Peter HOLTZ, Wolfgang WAGNER: „Editorial Political Cartoons in Australia: Social Representations & and the Visual Depiction of Essentialism,“ *Integrative Psychological & Behavioral Science,* 2013, č. 2, s. 284–298.
[28] Janis L. EDWARDS: „Keepers of the Flame: Rhetorical Themes in Recent Eidtorial Cartoons on Religion,“ 1988, príspevok na výročnom stretnutí Eastern Communication Association 27. apríla – 1. mája 1988. Dostupné na: https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED296415.pdf.

a meme na tému Františkovej cesty publikované v novinách a na rozličných webových platformách[29]. Uplatnili sme pritom metódu rámcovej analýzy. Atribučnú analýzu sme využili v predchádzajúcom rozsiahlom výskume obrazu náboženstva v slovenských liberálnych médiách[30]. Jeho vzorku tvorilo 307 komentárov a iných názorových žánrov z dvoch slovenských liberálnych denníkov: *SME* a *Denník N*. Časový interval zahŕňal 13 mesiacov: od júla 2020 do júla 2021. Sledovali sme trojicu analytických premenných: vstup (konkrétny kultúrno-etický problém, na ktorý text reagoval); atribút (charakterové črty a dôvody postojov a správania, ktoré autor textu pripisoval názorovým oponentom); výstup (autorovu reakciu na daný problém). V ťažiskovej premennej atribútu sme identifikovali, pomenovali a definovali 14 kategórií (graf č. 1):

Graf č. 1: Atribúty z výskumu obrazu náboženstva v slovenských liberálnych médiách.

Na účely prezentovaného výskumu sme prevzali tento zoznam atribútov a použili sme ho ako základ analýzy karikatúr. V jej priebehu vyvstala potreba doplniť ho o tri nové atribúty. Popri ťažiskovej analýze atribútov sme si všímali aj rámcovanie zobrazovaných náboženských udalostí a javov.

Rámcovanie

Teória rámcovania a na ňu naviazaná metóda rámcovej analýzy siaha do 90. rokov 20. storočia, ale jej základy boli položené už skôr. Sociológovia, politológovia, psychológovia aj mediálni vedci si všímali, že je rozdiel medzi tým, aké veci skutočne SÚ, a tým, ako ich VNÍMAME a hodnotíme. Už v 70. rokoch 20. storočia sa tomu začal intenzívnejšie venovať E. Goffman[31], prevezmúc pojem „rámcovanie" od G. Batesona[32]. V 90. rokoch 20. storočia výskumníci oživili tento koncept najmä s ohľadom na silu televízie a jej vplyv na vtesnávanie príliš komplexného sveta do „rámcov". Za jedného z otcov teórie rámcovania sa považuje R. Entman[33], ktorý pomerne chaotický priestor reflektujúci rámcovanie

[29] Petra POLIEVKOVÁ – Terézia RONČÁKOVÁ – Hedviga TKÁČOVÁ, „Celebrities in humour of mass media during the visit of Pope Francis to Slovakia," *Changing Societies & Personalities*, rukopis v procese publikovania.
[30] Terézia RONČÁKOVÁ, „Obraz cirkvi, kresťanstva a veriacich v mainstreamových liberálnych médiách na Slovensku," prezentované na konferencii *Język – media – religia* (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Teologii, Wydział Nauk Humanistycznych, Lublin, 24. – 25. júna 2022), rukopis v procese publikovania.
[31] Erving GOFFMAN, *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*, Boston: Northeastern University Press, 1986 [1974].
[32] Gregory BATESON, „A Theory of Play and Phantasy," *Psychiatric Research Reports*, č. 2 [1] (1955): 39–51.
[33] Robert ENTMAN, „Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm," *Journal of Communiation* č. 4 [43] (1993): 51–58.

v rozličných humanitných vedných disciplínach vyčistil a dodnes sa najviac cituje práve jeho definícia rámcov:

> „Rámcovať znamená vyberať niektoré aspekty vnímanej reality a tie následne zdôrazňovať, čím sa ponúka definícia, príčinná interpretácia, morálne hodnotenie a/alebo odporúčané riešenie daného problému“[34].

Z tejto definície vyplývajú štyri funkcie rámcov, ktoré však nie každý rámec musí spĺňať všetky:

- definovať problém;
- diagnostikovať príčiny;
- vynášať morálne súdy;
- navrhovať reakcie a postupy.

Jednotliví autori zhodne poukázali na dva základné druhy rámcov, ktoré rozlične pomenúvali (epizodické, strategické, akčné, hrové vs. tematické, kontextové), avšak vyjadrili rovnaký obsah. Ak by sme prevzali terminológiu S. Iyengara[35], môžeme hovoriť o rámcoch:

- epizodických: konkrétne, čiastkové, zamerané na akciu, práve sa dejúce;
- tematických: kontextové, zamerané na podstatu, reflektujúce časový vývoj.

V kontexte nášho výskumu je zaujímavá najmä základná charakteristika rámcov ako zjednodušujúcich „škatuliek“ vyhovujúcich mediálnej rutine (ale aj mediálnej manipulácii) a odvolávajúcich sa na mentálne a kultúrne nastavenia príjemcov. Ako zdôraznili J. Cappella a K. Jamiesonová, rámcovanie je viac ako nastoľovanie agendy, lebo nielen vysúva udalosti do popredia (opomínajúc iné), ale aj poskytuje spôsob „myslenia o nich“[36]. Vzhľadom na to, že ľudia rozmýšľajú inštinktívne, predstavuje rámcovanie mocný psychologický nástroj[37].

Atribúcia

Výraz atribúcia označuje proces prisudzovania, ktorý podrobne opisuje atribučná teória. Rozvinula sa v druhej polovici 20. storočia v sociálnej psychológii[38]. Sústredila sa na otázku „prečo“, na hľadanie príčin javov a svojho i cudzieho správania. Odveká potreba odpovedať si na tieto „prečo“ robí z ľudí akýchsi „naivných psychológov“[39] alebo „common sense psychológov“[40] vystupujúcich v úlohe „sudcov“[41]. Samozrejme, tento proces je amatérsky, iracionálny[42] a zaoberá sa skôr predpokladanými

---

[34] Tamtiež, s. 52.
[35] Shanto IYENGAR, *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues,* Chicago: The University of Chicago Press, 1991.
[36] Joseph N. CAPPELLA – Kathleen Hall JAMIESON, *Spiral of Cynicism. The Press and the Public Good.* New York/Oxford: Oxford University Press, 1997, s. 39.
[37] IYENGAR, *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues,* s. 10.
[38] Fritz HEIDER**,** *The Psychology of Interpersonal Relations,* New York: John Wiley & Sons Inc., 1958;
Harold H. KELLEY, „Attribution theory in social psychology,“ in *Nebraska Symposium on Motivation,* ed. D. Levine, Lincoln: University of Nebraska Press, 1967*,* s. 192–240;
Edward E. JONES, *Attribution: Perceiving the Causes of Behavior,* Morristown: General Learning Press, 1972.
[39] HEIDER**,** *The Psychology of Interpersonal Relations*.
[40] Harold H. KELLEY, *Attributions in social interaction*, Morristown: General Learning Press, 1971.
[41] Bernard WEINER, *Human motivation: metaphors, theories and research*, Thousand Oaks, CA, London, New Delhi: Sage, 1992.
[42] Valerie MANUSOV, „Attribution Theories: Assessing Causal and Responsibility Judgments in Families*,”* in *Engaging Theories in Family Communication: Multiple Perspectives,* ed. Dawn O. Braithwaite, Leslie A. Baxter, Thousand Oaks, CA, London, New Delhi: Sage, 2006, s. 181–196.

než skutočnými príčinami[43]. Preto atribúciu sprevádza množstvo predsudkov a chýb, na čele s tzv. self-serving bias, keď zlé činy druhých vysvetľujeme ich osobnými nedostatkami a dobré vonkajšími okolnosťami a u seba postupujeme presne naopak[44]. To však metódu atribúcie nediskvalifikuje, práve naopak, pretože naším cieľom nie je zistiť príčiny, aké „sú", ale príčiny, aké „sú prisudzované".

Atribučná teória počas vyše polstoročia svojej existencie dokázala svoju plodnosť, vytlačila menej komplexné teórie (napr. teóriu kognitívnej disonancie alebo theory of risk-taking[45]), prerástla samu seba a v súčasnosti už hovoríme skôr o atribučných teóriách, resp. o sete teórií[46], hoci pre zjednodušenie naďalej používame singulár. Medzi najznámejšie rozšírenia atribučnej teórie mimo rodnej sociálnej psychológie patrí práca Bernarda Weinera v oblasti motivačnej teórie a edukačnej psychológie[47]. Weiner sa sústredil na vyhodnocovanie príčin úspechov a neúspechov, keď jednotlivec uvažuje o sebe samom (nie o druhých) a snaží sa zmysluplne nastaviť svoje budúce konanie (napr. či má zmysel pokračovať v učení sa alebo inom úsilí).

V našom výskume sme sa sústredili na vnútornú, resp. dispozičnú atribúciu[48] zameranú na správanie druhého (nie vlastné). Ako poznamenal Harold Kelley[49], na vnútornú atribúciu sme náchylní, keď správanie druhého posudzujeme ako nekonsenzuálne (iní tak nekonajú), konzistentné (koná tak vždy) a bez rozdielu (koná tak voči každému). To sa týka jednotlivcov, ale aj celých sociálnych skupín a súvisí s pestovaním stereotypov[50]. Ako konštatovali Steve J. Kulich a Xiaoling Wang[51], tento proces závisí od vnútorných nastavení prisudzujúcej osoby.

Vzorka

Výskumnú vzorku tvorili karikatúry s náboženským prvkom (náboženská téma, postava, symbol, insígnia a pod.). Zozbierali sme všetky dostupné karikatúry zo všetkých slovenských mainstreamových printových a onlinových celoštátnych denníkov. Karikatúry pravidelne uverejňujú tri, ktoré sú zároveň troma najčítanejšími: SME, Pravda a Denník N. Všetky tri sa profilujú ideologicky liberálno-progresívne, z čoho vyplýva, že (1.) možno predpokladať kompatibilitu s výskumom orientovaným na liberálne médiá (citovaným vyššie) a (2.) nemá význam porovnávať jednotlivé denníky navzájom. Z tohto hľadiska sme vzorku vyhodnotili ako vnútorne homogénnu. Obrázkové archívy skúmaných denníkov siahajú do roku 2015, v denníku SME do roku 2019. Zber materiálu sme ukončili v októbri 2022. Získali sme spolu 168 karikatúr s náboženským prvkom od ôsmich autorov.

Tab. č. 1: Počet karikatúr podľa zdroja a autora.

---

[43] Süleyman KASAP – Firat ÜNSAL, „Attribution Theory and Language Learning," *Research in Language and Education: An International Journal [RILE],* 2021, č. 2, s. 111–118.

[44] Julien SCHMITT, „*Attribution theory*," in *Wiley Encyclopedia of Management, vol. 9. Marketing,* New York, 2015; Xiaolin WANG – Steve J. KULICH, „Attribution theory," in *The SAGE encyclopedia of intercultural competence,* Thousand Oaks, CA, London, New Delhi: Sage, 2015, s. 26–28.

[45] Bernard WEINER, „Wither attribution theory?," *Journal of Organizational Behavior,* 2019, č. 5, s. 603–604.

[46] MANUSOV, „Attribution Theories: Assessing Causal and Responsibility Judgments in Families," s. 181–196.

[47] Bernard WEINER, „Attribution theory," in *International Encyclopedia of Education,* vol. 6, 2010, s. 558–563, https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9780470479216.corpsy0098 [zverejnené 30. 1. 2010, cit. 29. 11. 2022].

[48] HEIDER, *The Psychology of Interpersonal Relations*.

[49] KELLEY, *Attributions in social interaction*.

[50] Jos JASPARS – Miles HEWSTONE, „Social categorization, collective beliefs, and causal attribution," in *The social psychological study of widespread beliefs*, ed. Colin Fraser a George Gaskell, Oxford: Clarendon Press, 1990, s. 121–141.

[51] WANG – KULICH, „Attribution theory."

karikaturista	Denník N	Pravda	SME	súčet
Shooty	63			63
Cynická obluda			33	33
Danglár		30		30
Sliacky			15	15
Gašparec		14		14
Hej, Ty!			7	7
Vico			4	4
Kamenský		2		2
súčet	**63**	**46**	**59**	**168**

Pri každej z karikatúr sme okrem identifikačných premenných (zdroj, dátum, autor, názov) určovali tri analytické premenné:

- tonalitu (pozitívna, negatívna, neutrálna);
- rámec;
- atribút.

Zoznam rámcov sme vytvorili kvalitatívnou analýzou adresne pre túto vzorku. Každej karikatúre sme prisúdili jeden (dominantný) rámec. Zoznam atribútov sme prevzali z predchádzajúceho výskumu citovaného vyššie (graf č. 1) a doplnili ho o tri nové položky. Každej karikatúre sme prisúdili všetky relevantné atribúty (k jednej teda mohlo prislúchať viac atribútov). Pri identifikovaní, pomenúvaní a definovaní kategórií (rámcov aj atribútov) sme využili kvalitatívny prístup: ku každej výskumnej jednotke sme priebežne zbierali podrobné poznámky, tie sme na záver vyhodnotili a určili sme strešné kategórie s potrebnou jednotiacou ideou, s vnútornou významovou súdržnosťou a suverénnosťou, zohľadňujúc metodologický kontext a pravidlá (rámcovanie, atribúcia).

Zistenia

Tonalita

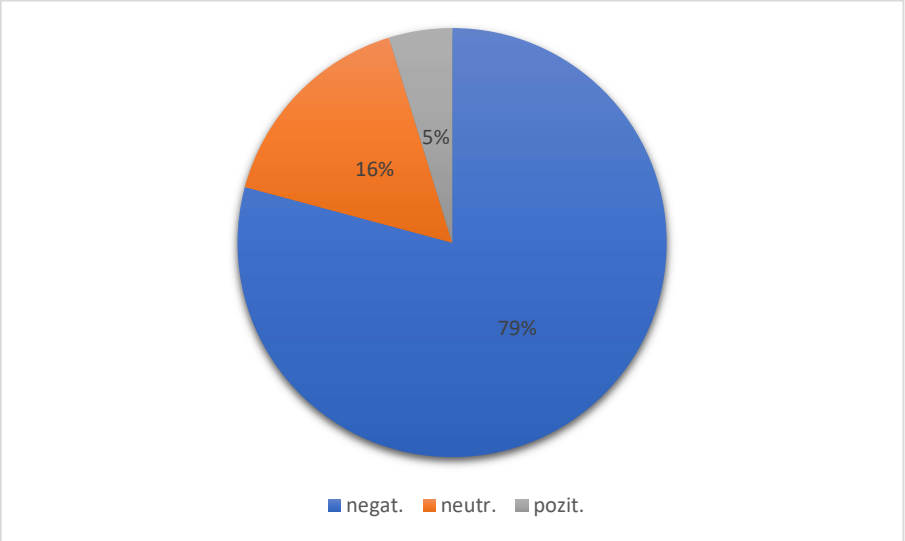
Pojmom tonalita sme označili postoj karikatúr k náboženstvu, cirkvi, veriacim všeobecne. Nesledovali sme teda sentiment výpovede vzhľadom na tému obrázku (napr. kovid alebo migranti) ani vzhľadom na zobrazené postavy (napr. politikov), ale výlučne vzhľadom na kresťanstvo a kresťanov. Samozrejme, v niektorých prípadoch karikaturisti naznačovali rozpor medzi ideou kresťanstva (asketický, milujúci Kristus) a jej realizáciou (zlo v cirkvi) – v takom prípade sme uprednostnili vzťah výpovede k cirkvi a jej predstaviteľom a zaznamenali sme negatívnu tonalitu. Pre vnímanie náboženstva v súčasnej spoločnosti (ktoré je predmetom nášho výskumu) sú totiž určujúce konkrétne výroky a činy členov cirkvi. Cirkev, navyše, uchováva a interpretuje Zjavenie (KKC, čl. 82n)[52]. Preto abstraktné idey, ktoré si pozorovateľ mimo cirkvi subjektívne vykladá ako „pravé kresťanské“, nereprezentujú náboženstvo. Naopak, slúžia ako nástroj na kritiku náboženstva.

V tejto časti výskumu sme uplatnili kvalitatívny aspekt obsahovej analýzy, konkrétne „blízke (alebo etnografické) čítanie masmediálnych textov“, keď sa dôraz kladie na hĺbkové skúmanie, ba dokonca na dojmy a vnútorné reakcie výskumníka považovaného za relevantného reprezentanta noriem, zásad, zvyklostí svojej kultúry (Hornig Priest 1996, s. 114). Subjektívny charakter takéhoto prístupu je teda v danom prípade nie nežiaduci, ale naopak, zámerný a využitý v prospech získania spoločensko-kultúrne podmienenej informácie.

[52] *Katechizmus Katolíckej cirkvi*, 1997. Dostupné na: https://dkc.kbs.sk/dkc.php?frames=1&in=KKC.

Premenná tonality dosahovala tri hodnoty: pozitívnu, neutrálnu, negatívnu. Pozitívne bolo ladených 5 % karikatúr, neutrálne 16 %, negatívne 79 % – teda približne štyri pätiny (graf č. 2).

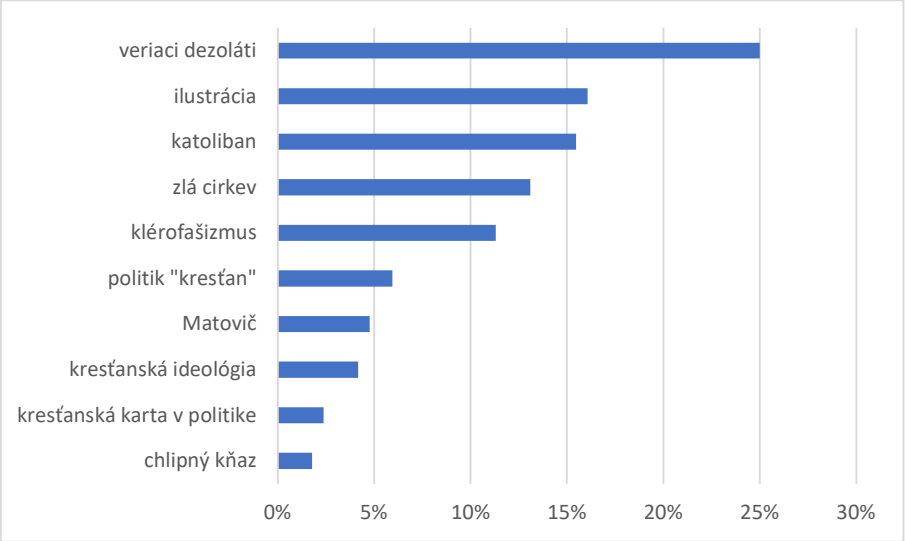
Graf č. 2: Tonalita.

Rámce

Na základe priebežných podrobných poznámok k rámcovaniu skúmaných karikatúr sme identifikovali 10 strešných kategórií „rámcov“ (graf č. 3).

Graf č. 3: Rámce.

Štvrtina karikatúr zobrazovala „veriacich dezolátov“, čiže „prostých“ veriacich, nebezpečných pre spoločnosť svojím nekritickým a masovým zmýšľaním (obr. č. 1). Tento rámec sa často uplatňoval v kontexte kultúrnej vojny, najmä v súvislosti s postojom veriacich k LGBT ľuďom, s koronakrízou a nerešpektovaním pandemických opatrení, s prezidentskými voľbami, s demonštráciami proti (liberálnej) prezidentke Zuzane Čaputovej alebo s utečeneckou krízou a neochotou prijímať migrantov.

Obr č. 1: Príklad karikatúry obsahujúcej rámec „veriaci dezoláti“.

Zdroj: Shooty, „Ideál,“ *Denník N*, 1. 12. 2015. [53]

Druhú najpočetnejšiu skupinu predstavovali obrázky, ktoré využili náboženský motív iba v ilustratívnej funkcii. Bolo to pri príležitosti rôznych sviatkov (Vianoce, Traja králi, sv. Mikuláš, sv. Cyril a Metod), pri príležitosti pápežovej návštevy na Slovensku v septembri 2021, pri nekrológoch známych osobností. Často sa využíval Boh na obláčiku ako „komentátor“ udalostí na Zemi, v tandeme so svätým Petrom. Stretli sme sa aj s intertextovými narážkami na náboženskú symboliku, napríklad svätožiaru (v tvare zlatých pút nad hlavami prepustených korupčných politikov) alebo raj (vo vzťahu k „daňovému raju“).

Kategória „katoliban“ zahŕňa bojovných kresťanov v politike, pre ktorých sa v slovenčine ujalo pomenovanie „tvrdý kresťan“, čo je narážka na výrok predsedu parlamentu Borisa Kollára, ktorý povedal o skupine poslancov okolo Tomáša Tarabu, že to nie sú fašisti, ale tvrdí kresťania[54]. Za takýchto „tvrdých kresťanov“ médiá zvyknú označovať poslancov Richarda Vašečku, Anna Záborskú, Štefana Kuffu, ministrov Mareka Krajčího a Milana Krajniaka alebo premiéra Eduarda Hegera. Nepáči sa im ich aktivita v súvislosti s utečeneckou krízou, potratmi a inými otázkami kultúrnej vojny.

Do kategórie „zlá cirkev“ patrili narážky na túžbu cirkvi po moci a po peniazoch. Cirkev bola kritizovaná za pokrytectvo (kryje pedofilov, ovláda ľudí falošnou ideológiou). Niekedy bola

[53] Zaradenie obrázku vychádza z týchto znakov: v pozadí je silueta typickej slovenskej dediny so zvýrazneným kostolom a krížom. Zobrazený dedinčan je reprezentant miestnej komunity s prirodzeným predpokladom, že v kostolíku bol pokrstený a trávi tam nedele. Zobrazený je ako „dezolát“ – v starých háboch, čižmách, s prilepenou cigaretou na spodnej pere, s veľkým nosom (alkoholika?) a s bicyklom ako symbolom malého sveta, v ktorom žije. Jeho výrok indikuje obmedzený nacionalizmus.

[54] Miro KERN, „Keby tarabovci prejavili záujem, prijal by som ich do klubu,“ *Denník N*, 27. 7. 2022, https://dennikn.sk/2947666/boris-kollar-keby-tarabovci-prejavili-zaujem-prijal-by-som-ich-do-klubu/?ref=list&fbclid=IwAR2yeT_ixcwnICANVVvEu603XhamdnUaCeEH_Jh7RS7EmchDSOM8aTXpY1U [zverejnené 27. 7. 2022, cit. 29. 11. 2022].

zobrazovaná ako „protifrantiškovská“ – čiže pápežskejšia ako pápež, spokojná vo svojej lokálnej strnulosti.

V slovenskom prostredí sú príznačné aj odkazy na tzv. „klérofašizmus“, s narážkou na hitlerovskú Slovenskú republiku počas Druhej svetovej vojny (obr. č. 2). Cirkvi sa vyčíta spojenectvo so súčasnými neofašistami a manipulovanie veriacimi voličmi, aby poslúžila svojej túžbe po tzv. „farskej totalite“ a nostalgii za niekdajšou mocou.

Obr. č. 2: Príklad karikatúry obsahujúcej rámec „klérofašizmus“.

Zdroj: Shooty, „Vhodné podmienky,“ *Denník N,* 13. 3. 2017.[55]

Kategória politik „kresťan“ využíva iróniu na označenie karikatúr, ktoré kritizovali zneužívanie kresťanstva niektorými politikmi vzdialenými od čohokoľvek kresťanského. V súčasnej slovenskej realite sú to napríklad Róber Fico, Štefan Harabin, prezidentský kandidát Maroš Šefčovič, predseda parlamentu a otec 12 detí s 10 ženami Boris Kollár, ale spomenutý bol aj americký prezident Trump.

Osobitnú kategóriu bolo potrebné vyčleniť pre veľmi neobľúbeného bývalého premiéra a súčasného ministra financií Igora Matoviča, ktorý je v médiách ustavičným terčom posmechu. Možno ho považovať za fenomén sám osebe, ktorý v aktuálnom období stelesňoval v slovenskej politike typ extrémne nekonvenčného, sebastredného, inteligentného, charizmatického a zároveň iritujúceho človeka. Karikaturisti pri jeho zobrazované využívajú aj náboženskú symboliku – napríklad na

[55] Karikatúra zobrazuje prezidenta vojnovej Slovenskej republiky (1939 – 1945) Jozefa Tisa, ktorý bol katolíckym kňazom a pod ktorého vedením fungovala Slovenská republika ako Hitlerov vazalský štát. V čase od marca do októbra Slovenská republika deportovala približne 57 700 židovských obyvateľov (podrobne napr. Ján HLAVINKA, „Deportácie židovského obyvateľstva zo Slovenska v roku 1942: organizácia, priebeh, dôsledky,“ *Slovenský národopis* č. 1 (2022): 31–47.) V karikatúre je zdôraznená jeho príslušnosť k cirkvi (reverenda, kolárik), zároveň je zdôraznená nesympatická tučnota, úškľabok, nehovoriac o krvi na rukách a na ústach. Na náhrobku vidno veniec a stuhy vo farbe súčasnej slovenskej politickej strany Kotlebovci – Ľudová strana naše Slovensko, ktorej príslušníci bývajú označovaní za fašistov a sympatizantov režimu vojnovej republiky.

zobrazenie spasiteľského syndrómu, sebazbožštenia, pocitu nespravodlivého ublíženia (paralela s Kristom). Upozorňovali aj na Matovičovu pragmatickú spoluprácu so spomínanými „tvrdými kresťanmi“ v politike.

Kategória „kresťanská ideológia“ zahŕňala niektoré agendy vychádzajúce z náboženského presvedčenia, ako napríklad zákaz nedeľného predaja, odpor voči Halloweenu, protesty proti Istanbulskému dohovoru a pod.

„Kresťanská karta v politike“ označuje boj o kresťanského voliča, keď v predvolebnej kampani zneužívajú kresťanstvo aj populistické strany opradené korupčnými škandálmi alebo keď sa v USA ku kresťanstvu hlásia rasisti.

Posledný rámec nazvaný „chlipný kňaz“ bol použitý v karikatúrach na tému sexuálneho zneužívania v cirkvi.

Zaujímavé je pozrieť sa na vzťah rámcov a tonality (tab. č. 2). Neutrálna a pozitívna tonalita sa týkala iba rámcov „ilustrácia“, „Matovič“ a „politik kresťan“. V posledných dvoch to bolo v situáciách, keď sa kritizovalo zneužitie kresťanstva, takže postoj voči náboženstvu bol pozitívny alebo neutrálny, autor sa negatívne staval iba k dotyčnému pokryteckému politikovi.

Tab. č. 2: Rámce a tonalita.

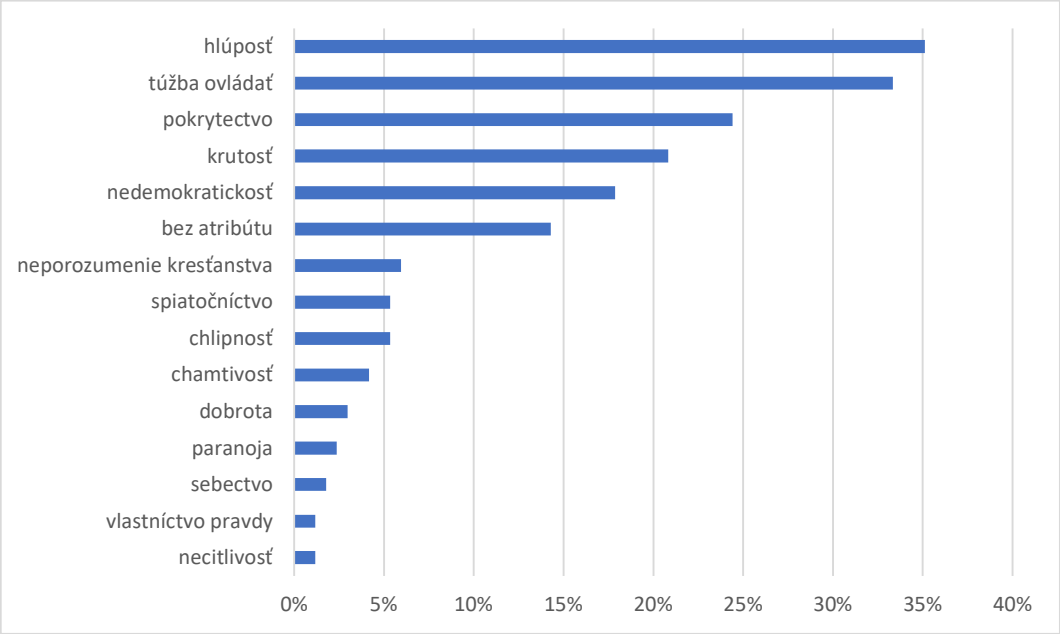
rámec	negat.	neutr.	pozit.	súčet
veriaci dezoláti	42			42
ilustrácia	1	22	4	27
katoliban	26			26
zlá cirkev	22			22
klérofašizmus	19			19
politik "kresťan"	5	2	3	10
Matovič	4	3	1	8
kresťanská ideológia	7			7
kresťanská karta v politike	4			4
chlipný kňaz	3			3
súčet	**133**	**27**	**8**	**168**

Atribúty

Ťažisko výskumu predstavovali atribúty. Pri ich určovaní sme sa pýtali: čo autor prisudzuje objektu svojej kritiky – aké vlastnosti, motívy, morálne charakteristiky...? Čím vysvetľuje konanie zobrazovaných osôb?

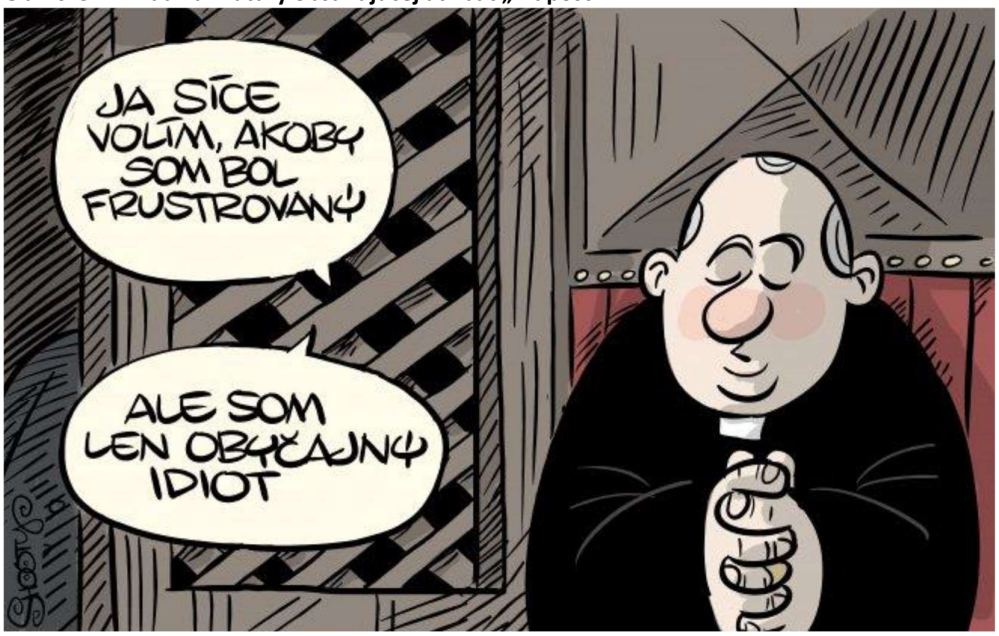
Zo zoznamu atribútov prevzatého z predchádzajúceho výskumu (graf č. 1) sa uplatnili všetky okrem jedného – mizogýnie. Namiesto neho pribudli atribúty „chlipnosť“, „dobrota“ a kategória „bez atribútu“, ktorá sa týkala ilustratívneho narábania s náboženskou tematikou, keď sa využívali iba náboženské symboly, motívy, náboženský jazyk – ale bez myšlienkového prepojenia s náboženstvom či cirkvou. Pracovali sme teda so 16 atribútmi (graf č. 4).

Graf č. 4: Atribúty.

Najpočetnejší bol atribút „hlúposť“, ktorý viedol aj v písaných textoch z predchádzajúceho výskumu. Veriaci boli zobrazovaní ako blbí, ťuťmáci, dedinskí prostáčikovia, ktorí sa dajú ľahko zmanipulovať a nahuckať na hocičo. Chýba im zmysel pre realitu, ich argumenty sú nelogické, nepochopiteľné a „mimo“. Majú davovú psychológiu, niekedy sú fanatickí, niekedy smiešni, niekedy nekompetentní a neschopní – ako občania, voliči aj politici sú však pre spoločnosť škodliví a nebezpeční (obr. č. 3).

Obr. č. 3: Príklad karikatúry obsahujúcej atribút „hlúposť“.

Zdroj: Shooty, „Tajomstvo,“ *Denník N*, 17. 6. 2016.[56]

[56] Zaradenie obrázka vychádza z týchto znakov: Spovedajúci sa katolík explicitne deklaruje vlastnú hlúposť (expresívne zdôraznenú intenzifikujúcim výrazom) a dementuje frustráciu, ktorá by ako príčina spoločensky škodlivého správania azda mohla byť ospravedlňujúca. Autor mu tak v atmosfére (spovednej) úprimnosti,

Aj druhá kategória „túžby ovládať“ dosiahla podobné zastúpenie ako v predchádzajúcom výskume. Autori vyčítali cirkvi, že sa stará ľuďom do života, chce diktovať morálne pravidlá (ženy a potraty, sexualita LGBT ľudí, nakupovanie v nedeľu). Okrem toho sa cirkvi vyčítalo, že chce moc a je ochotná spolčiť sa pre ňu s kýmkoľvek, smúti za kresťanskou diktatúrou (Hlinkova Slovenská ľudová strana). Tzv. „tvrdí kresťania“ sa prezentovali ako plní hnevu, násilníckych túžob a nenávisti voči liberálom (obr. č. 5).

Atribút „pokrytectva“ sa vyskytoval v súvislosti s kritikou toho, že veriaci neprijímajú utečencov, hoci aj Svätá rodina alebo Cyril a Metod boli migranti; že cirkev chráni pedofilov; že cirkev chce moc a maskuje ju za hodnotové témy; že o rodinách kážu celibátnici; že cirkev vedome hlása nepravdivú ideológiu; že bežní veriaci sú vlastne neveriaci; že politici zneužívajú kresťanskú rétoriku.

Atribút „krutosti“ sa týkal postoja veriacich k utečencom, k LGBT ľuďom, k Židom, k týraným ženám, k obetiam sexuálneho zneužívania. Kresťania boli zobrazovaní ako zlí, zlomyseľní, násilní, rasistickí (obr. č. 4).

Obr. č. 4: Príklad karikatúry obsahujúcej atribúty „krutosť“ a „chlipnosť“.

Zdroj: Shooty, „Kultúrna vojna,“ *Denník N*, 14. 1. 2015.

Atribút „nedemokratickosti“ bol spojený takmer výlučne s fašizmom, ale vyskytla sa aj kritika križiakov alebo paktovania cirkvi s komunizmom (v osobe moskovského patriarchu Alexeja zobrazeného so symbolmi kosáka a kladiva na červenom pozadí).

„Neporozumenie kresťanstva“ hralo rolu v obrázkoch, ktoré tematizovali rozpor medzi súčasnou cirkvou a pravým posolstvom trpiaceho, asketického Krista. Kresťanom sa vyčítalo, že považujú aj Krista za liberála, dištancujú sa od liberálneho pápeža Františka, nepočúvajú autentický Boží hlas, ale vlastné výmysly. Takže sám Ježiš Kristus, resp. Boh Otec je z nich nešťastný.

---

otvorenosti a nutnej pravdivosti vkladá do úst vlastný názor na podiel katolíkov na výsledkoch volieb (ktoré vníma kriticky).

„Chlipnosť“ sa týkala zneužívajúcich kňazov, ale aj celkovo kresťanov, ktorí boli prezentovaní ako nadržaní, lebo sú nezdravo zdržanliví (obr. č. 4).

„Spiatočníctvo“ zahŕňa odkazy na stredovek, vojnovú fašistickú Slovenskú republiku a nostalgiu cirkvi za „starými dobrými poriadkami“.

Atribút „chamtivosti“ sa vyskytoval v zobrazeniach cirkvi ako pažravej, majetníckej (v súvislosti s posledným sčítaním ľudu v roku 2021), ale aj kresťanských politikov, ktorí chcú vládnuť, aby si mohli „utrhnúť“ z koláča.

„Dobrota“ sa týkala prezentácie Ježiša (zabudnutého, trpiaceho, asketického, kráčajúceho po úzkej ceste), žičlivého a láskavého Boha Otca alebo zosnulého kardinála Jozefa Tomka.

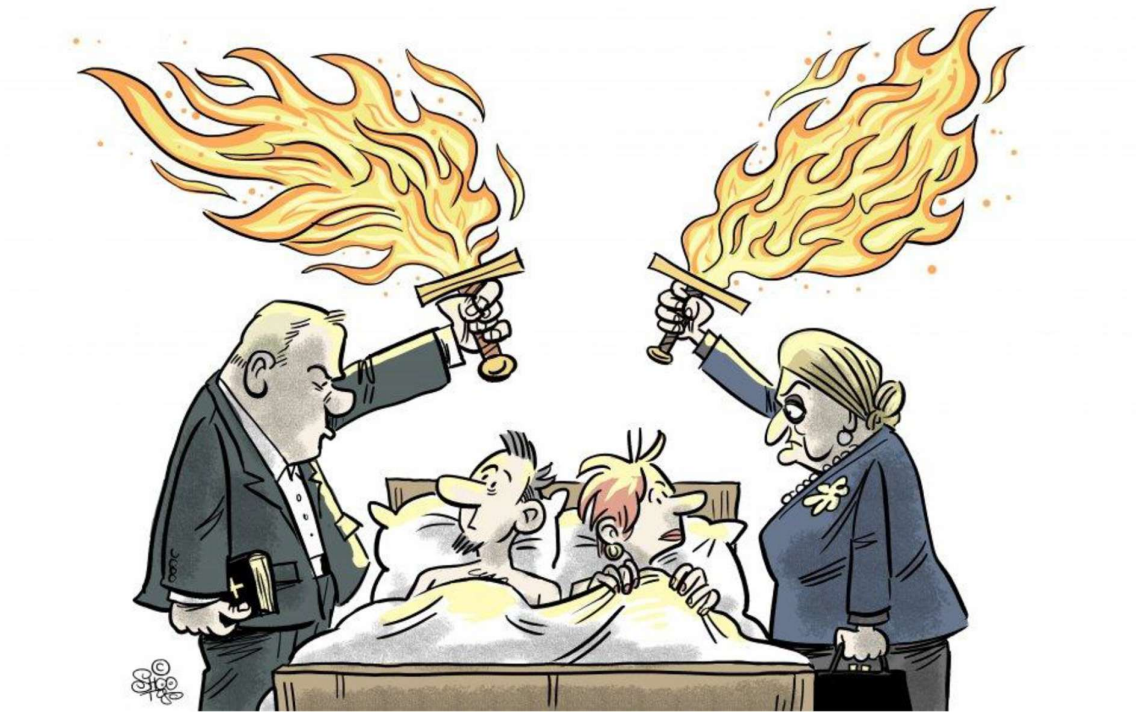
„Paranoju“ prisudzovali karikaturisti kresťanom, ktorí sa podľa nich bezdôvodne cítia utláčaní liberálmi a pestujú si status obete.

Kategória „sebectva“ bola prítomná najmä v súvislosti s pandemickými opatreniami, keď veriaci odmietali limity na počet ľudí v kostoloch a lobovali za výnimky, hoci napr. divadlá, kiná, reštaurácie a pod. museli byť zavreté.

„Manipulácia“ odkazuje na to, že cirkev klame, aby mohla ovládať ľudí a spoločnosť.

„Necitlivosť“ prisudzovali autori kresťanom, ktorí podľa nich zraňujú určitých ľudí tým, že ich vylučujú zo svojich komunít alebo im zasahujú do intimity (obr. č. 5).

Obr. č. 5: Príklad karikatúry obsahujúcej atribúty „necitlivosti“, „túžby ovládať“ a „vlastníctva pravdy“.

Zdroj: Shooty, „Odborníci,“ *Denník N*, 18. 5. 2020.[57]

[57] Karikatúra zobrazuje čelných politikov strany Kresťanská únia – Annu Záborskú, dlhoročnú kresťanskodemokratickú političku a europoslankyňu, a Richarda Vašečku, poslanca pochádzajúceho z prostredia charizmatických kresťanských spoločenstiev. Ich príslušnosť k cirkvi je zdôraznená modlitebnou

Atribút „vlastníctva pravdy“ patril tým veriacim a hierarchom, ktorí sa cítia byť bohorovní a ignorujú spravodlivosť aj slobodnú vôľu osoby (obr. č. 5).

V súvislosti s tonalitou (tab. č. 3) je podobne ako pri rámcoch aj pri atribútoch zrejmé, že pozitívne a neutrálne hodnotenia sa týkali iba malého výseku z nich: konkrétne dobroty, pokrytectva a najmä obrázkov „bez atribútu“. V prípade pokrytectva išlo o karikatúry, ktoré kritizovali zneužite kresťanstva, ale voči samotnému náboženstvu sa nestavali negatívne.

Tab. č. 3: Atribúty a tonalita.

atribút	negat.	neutr.	pozit.	súčet
hlúposť	59			59
túžba ovládať	56			56
pokrytectvo	33	4	4	41
krutosť	35			35
nedemokratickosť	30			30
bez atribútu	1	22	1	24
neporozumenie kresťanstva	10			10
chlipnosť	9			9
spiatočníctvo	9			9
chamtivosť	7			7
dobrota		1	4	5
paranoja	4			4
sebectvo	3			3
manipulácia	2			2
necitlivosť	2			2
vlastníctvo pravdy	2			2
súčet	**262**	**27**	**9**	**298**

Podrobný pohľad na vzťah atribútov a rámcov (tab. č. 4) ukazuje niektoré súvislosti. Možno konštatovať viditeľnú vzájomnú závislosť premenných atribút a rámec. Pri danej veľkosti vzorky a danom rozložení hodnôt nie je možné použiť štatistické overovacie nástroje, ak by sme však vybrali len štyri najčastejšie rámce (dezoláti, katoliban, zlá cirkev, klérofašizmus) a štyri najčastejšie atribúty (hlúposť, túžba ovládať, pokrytectvo, krutosť) a aplikovali chi-kvadrátový vzorec, dostali by sme hodnotu p = 7,20605E-10, čo je hlboko pod štandardnou hladinou významnosti 0,05 a znamená to potvrdenie hypotézy o závislosti medzi rámcovaním a atribúciou.

Tab. č. 4: Atribúty a rámce.

atribút	veriaci dezoláti	katoliban	zlá cirkev	kléro-fašizmus	ilustrácia	politik "kresťan"	Matovič	kresťanská ideológia	kresťanská karta v politike	chlipný kňaz	súčet
hlúposť	31	13	2	4		3	3	3			59
túžba ovládať	11	15	14	6		1	3	4	2		56

knižkou v ruke Vašečku a „babičkovskou“ kostolnou kabelkou v ruke Záborskej. Horiace fakle symbolizujú (inkvizičné) vlastníctvo pravdy, zamračené odpudivé tváre zdôrazňujú túžbu ovládať, ktorá je však silno prítomná spolu s atribútom necitlivosti najmä v samotnej vypätej situácii prepadnutia páru v intímnej pozícii a vmiešavania sa do súkromnej záležitosti druhých.

pokrytectvo	9	5	7	3		7	3	2	3	2	41
krutosť	15	6	5	4		1	1		2	1	35
nedemokratickosť	3	4	3	19		1					30
bez atribútu					23		1				24
neporozumenie kresťanstva	2	2	4			1		1			10
chlipnosť	2		3			1				3	9
spiatočníctvo	4	2	2	1							9
chamtivosť	1		3	1		1			1		7
dobrota					4	1					5
paranoja	3			1							4
sebectvo	2								1		3
manipulácia			2								2
necitlivosť		1	1								2
vlastníctvo pravdy		1	1								2
súčet	**83**	**49**	**47**	**39**	**27**	**17**	**11**	**10**	**9**	**6**	**298**

Ukazuje sa teda, že „veriacich dezolátov“ vnímajú liberálni karikaturisti predovšetkým ako hlúpych a krutých. Príslušníci „katolibanu“ sú pre nich hlúpi a bažiaci po moci. Túžba po moci je zároveň najvýraznejším rysom „zlej cirkvi“. Nedemokratickosť sa jednoznačne spája s rámcom „fašizmu“. Pokrytectvo šlo naprieč rámcami. Ilustratívne narábanie s náboženským motívom bolo zvyčajne bez atribútu, prípadne s atribútom dobroty.

Závery

Na záver možno zhrnúť, že karikatúry mainstreamových médií na Slovensku zobrazujú náboženstvo takmer výlučne negatívne. Pozitívny akcent majú zväčša len karikatúry, ktoré využívajú náboženskú symboliku na ilustráciu, ale nevyjadrujú sa k náboženstvu ako takému. Toto zistenie potvrdzuje citovanú tézu E. Wengovej[58] z austrálskeho prostredia, ktorá tiež poukázala na neutrálnu alebo pozitívnu emóciu spojenú s náboženským kultúrnym dedičstvom a negatívnu emóciu spojenú so súčasnými náboženskými inštitúciami. Potvrdili sa aj zistenia predchádzajúcich výskumov, ktoré z iného zorného uhla sledovali náboženstvo v slovenských karikatúrach a zhodne konštatovali ich negatívny tón voči cirkvi a veriacim, ako aj liberálnoideologický náboj[59]. Zároveň je však zaujímavé pozorovať rozdiel medzi príkrym negativizmom zameraným na kresťanstvo a cirkev v slovenských médiách a podstatne pozitívnejším a zhovievavejším prístupom českým médií[60]. Toto pozorovanie presahuje záber prezentovanej štúdie, mohlo by sa však stať podnetom na prípadné budúce (komparatívne) rozšírenie témy a hľadanie príčin proticirkevného progresivizmu v médiách väčšinovo kresťanskej (a v rámci toho väčšinovo katolíckej) krajiny[61].

[58] WENG, **„**Media Representations of Religion, Spirituality and Non-Religion in Australia**.“**

[59] Petera MARKOVÁ, *Mytológia v karikatúrach s náboženskou tematikou v dennej tlači na Slovensku,* diplomová práca, Brno: Masarykova univerzita, 2019; Juraj BALGA, *Humoristické a satirické uchopenie náboženských tém v médiách,* diplomová práca, Ružomberok: Katolícka univerzita, 2022.

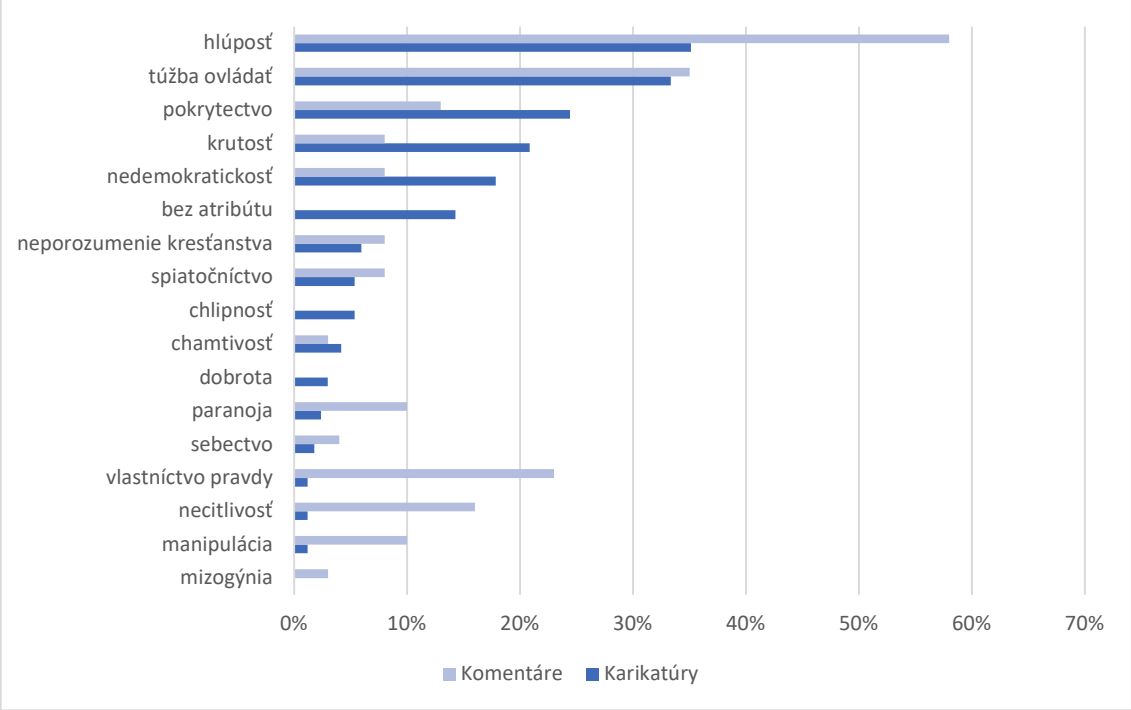
[60] Terézia RONČÁKOVÁ: „Closed churches during a pandemic: liberal vs. conservative and Christian vs. atheistic argumentation in the media,” *Journalism and media,* 2021, č. 2, s. 225–243.

[61] Podľa posledného sčítania ľudu z roku 2021 je na Slovensku 68 % kresťanov, z toho 60 % katolíkov (rímskych aj gréckych). K Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania sa hlási 5 % obyvateľov a k zvyšok patrí k iným

Z rámcov, ktorými mainstreamové médiá určujú verejnú debatu o náboženstve a cirkvi, sa v slovenskom prostredí ukázali ako silné najmä „veriaci dezoláti“, „katoliban“ a „zlá cirkev“. Je teda zrejmé, že negatívne rámcovanie sa týka všetkých relevantných typov sociálnych aktérov: inštitúcie (cirkvi), skupín (radových veriacich) aj jednotlivcov (verejne činných kresťanov). Medzi najpoužívanejšie rámce sa s 11 % výskytu dostal aj „klérofašizmus“, čo svedčí o tom, že vnímanie vojnových prepojení cirkvi a moci spred 80 rokov je na Slovensku stále veľmi živé. Zároveň to vypovedá o súzvuku slovenského novinárskeho nazerania na radových veriacich aj cirkevných hierarchov s doterajšími zisteniami podobných výskumov v západnom civilizačnom okruhu, ktoré poukazovali na ruptúru medzi kultúrnou a osobnou identitou a na pokrytectvo reprezentantov cirkví.[62]

Keďže sme v tomto výskume aplikovali zoznam atribútov osvedčený v predchádzajúcom výskume, je zaujímavé porovnať z hľadiska atribúcie písané texty[63] a kreslené (alebo fotomontážové) obrázky (graf č. 5). Vizuálne zobrazenie náboženskej problematiky sa stretlo s textom v dvoch najsilnejších atribútoch „hlúposti“ a „túžby ovládať“. Potvrdilo sa teda, že mainstreamoví novinári na Slovensku vnímajú kresťanstvo, cirkev a veriacich ako mentálne nedostatočných a zároveň agresívnych.

Graf č. 5: Atribúty v komentároch a v karikatúrach.

kresťanským denomináciám. Viac ako 30 % obyvateľov sa nehlási k žiadnemu náboženstvu alebo svoju náboženskú príslušnosť neuviedlo. Všeobecné mediálne odkazy na cirkev sa teda týkajú takmer vždy Katolíckej cirkvi.

[62] Gail MOLONEY, Peter HOLTZ, Wolfgang WAGNER: „Editorial Political Cartoons in Australia: Social Representations & and the Visual Depiction of Essentialism,“ *Integrative Psychological & Behavioral Science,* 2013, č. 2, s. 284–298; Janis L. EDWARDS: „Keepers of the Flame: Rhetorical Themes in Recent Eidtorial Cartoons on Religion,“ 1988, príspevok na výročnom stretnutí Eastern Communication Association 27. apríla – 1. mája 1988. Dostupné na: https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED296415.pdf.

[63] V citovanom výskume tvorili vzorku názorové žurnalistické texty, teda zo žánrového hľadiska predovšetkým komentáre, čiastočne fejtóny, glosy, analýzy. Teda publicistické texty obsahujúce názor autora, nie spravodajské texty.

Porozuhodné je, že omnoho silnejšie než v textoch zaznieval v kresbách atribút nedemokratickosti, resp. fašistických sklonov slovenskej cirkvi. Znamená to, že táto problematika je vizuálne veľmi príťažlivá a lákavá na spracovanie. To sa týka aj atribútov pokrytectva a krutosti, ktoré sa javia ako výtvarne uchopiteľné a atraktívne. Podobne problematika sexuálneho zneužívania premietnutá do atribútu chlipnosti, ktorý sme v písaných textoch neidentifikovali vôbec. (Neznamená to, že by slovenskí komentátori nepísali o téme zneužívania v cirkvi, ale v danej vzorke sa nevyskytol dôraz na chlipnosť jednotlivca, kritika smerovala inam.)

Naopak, oproti písaným textom sa len okrajovo uplatnil atribút vlastníctva pravdy, ktorý bol pre píšucich komentátorov ťažiskový – avšak je pravdepodobne náročný na vizuálne zobrazenie. Podobne ako necitlivosť, manipulácia či paranoja. Ak by sme teda súhlasili s tvrdením H. Taça a M. Uğura[64] o úlohe médií pri zabezpečovaní ideologickej nadvlády v spoločnosti, mohli by sme konštatovať, že slovesné a výtvarné prejavy sa na plnení tejto úlohy zúčastňujú odlišne a plnia sebe vlastné roly. To však nevylučuje – naopak, potvrdzuje –, že kreslené komentárové žánre sa tiež podieľajú na vytváraní stereotypov, ktoré síce môžu byť nezámerné, ale pre svoje objekty (v tomto prípade pre náboženstvo) sú znevýhodňujúce a členovia cirkví sa s nimi vo verejnom priestore musia vysporadúvať[65]. Stereotypizácia zároveň úzko súvisí s mýtmi fungujúcimi v danej spoločnosti a s kreovaním nových mýtov, ktoré v kontexte karikatúr na Slovensku hlbšie skúmala P. Marková, konštatujúc prítomnosť odkazov na „mytológiu liberálov“[66].

Za zmienku stojí aj negatívny výstup nášho výskumu – konkrétne nulové zistenia o humornej či satirickej vnútronáboženskej komunikácii, o kritickej sebareflexii vnútri cirkevnej či kresťanskej komunity. Nemôžeme preto nič konštatovať o rebélii či katarzii z nej plynúcej[67]. Príčinou je sekulárna a progresívno-liberálna orientácia skúmaných médií, ktoré sa do vzorky nedostali výberom, ale zberom všetkého dostupného materiálu. V konzervatívnych médiách a médiách priateľských voči cirkvi sa žáner karikatúry nenachádza – čo je tiež podnet na možný budúci hlbší výskum liberálnych a konzervatívnych žánrových a jazykových preferencií.

V predchádzajúcich odsekoch sme zhrnuli odpovede na jednotlivé výskumné otázky týkajúce sa zistenej tonality, rámcovania, atribúcií a porovnania so staršími výskumnými dátami. Celkovo môžeme konštatovať, že náš výskum potvrdil orientáciu sekulárnych mainstreamových médií na negatívne a konfliktné stránky pôsobenia náboženstva a cirkvi v spoločnosti. V našej vzorke, navyše, hrala rolu okrem mediálnej logiky[68] aj logika výtvarného prejavu a logika humoru, teda skratka, nadsázka, hyperbola, symbol, typizácia, zjednodušenie. Ukázalo sa, že v týchto podmienkach sa darilo atribútom spojeným s hlúposťou, krutosťou, pokrytectvom a túžbou ovládať – či už v zmysle zasahovania do intimity človeka alebo v zmysle totalitného uzurpovania moci. Príčiny možno hľadať vo viacerých rovinách, predovšetkým v sociologickej a psychologickej. Keď si odmyslíme transcendentný presah oboch (pôsobenie zla medzi ľuďmi aj v ľuďoch, vzdor voči Bohu atď.), vystupujú v súvislosti s Katolíckou cirkvou na Slovensku do popredia niektoré často tematizované

[64] Hakkı TAÇ, Meral UĞUR: „Roads ´Drawn´to Modernity: Religion and Secularism in Contermporary Turkey,“ *PS: Political Science & Politics,* 2007, č. 2, s. 311–314.
[65] Gail MOLONEY, Peter HOLTZ, Wolfgang WAGNER: „Editorial Political Cartoons in Australia: Social Representations & and the Visual Depiction of Essentialism,“ *Integrative Psychological & Behavioral Science,* 2013, č. 2, s. 284–298.
[66] Petera MARKOVÁ, *Mytológia v karikatúrach s náboženskou tematikou v dennej tlači na Slovensku,* diplomová práca, Brno: Masarykova univerzita, 2019, s. 86.
[67] Mike GRIMSHAW: „Bishops, Boozers, Brethren and Burkas: Towards a Cartoon History of Religion in New Zealand,“ *Journal of New Zealand Studies,* 2010, č. 9, s. 55–77.
[68] Teemu TAIRA, „Does the ‘old’ media’s coverage of religion matter in times of ‘digital religion’?,“ *Scripta Instituti Donneriani Aboensis*, 2013, č. 25, s. 204–221.

neuralgické body: nevyriešené záťaže z dávnejšej i nedávnej histórie (prezident Jozef Tiso a zneužitie kresťanstva počas vojnovej Slovenskej republiky[69], kauza odvolania arcibiskupa Róberta Bezáka[70]), tendencia k autoritatívnej a netransparentnej komunikácii (napr. zamlčanie stretnutia pápeža Františka s obeťami sexuálneho zneužívania počas jeho návštevy na Slovensku v septembri 2021[71], autoritárske správanie jednotlivých kňazov vo svojich farnostiach[72]), individuálny vnútorný odpor jednotlivcov voči kresťanským morálnym zásadám (potraty, antikoncepcia, mimomanželské spolužitie, rovnakopohlavné spolužitie a pod.). Tieto problémy predstavujú pre cirkev veľkú komunikačnú výzvu, na ktorú zatiaľ odpovedajú najmä jednotlivci – niektorí komunikačne a osobnostne zdatní, pôsobiaci pozitívne, aj niektorí iní, pôsobiaci negatívne. Na inštitucionálnej úrovni sa reakcia na tieto komunikačné potreby zatiaľ javí ako pomerne pomalá a nedôsledná, ostáva teda pre Katolícku cirkev a ostatné kresťanské cirkvi na Slovensku aktuálnou výzvou.

Zoznam literatúry

Juraj BALGA, *Humoristické a satirické uchopenie náboženských tém v médiách,* diplomová práca, Ružomberok: Katolícka univerzita, 2022.

Gregory BATESON, „A Theory of Play and Phantasy," *Psychiatric Research Reports*, č. 2 [1] (1955): 39–51.

Juraj BREZÁNI, „Prípad cirkevnej školy v Nemšovej / Biskup nevymenoval zvoleného riaditeľa, niektorí pedagógovia avizujú výpovede," *Postoj,* 14. december 2022. Dostupné na: https://svetkrestanstva.postoj.sk/120471/biskup-nevymenoval-zvoleneho-riaditela-niektori-pedagogovia-avizuju-vypovede[zverejnené 14. 12. 2022, cit. 4. 4. 2023].

Judith BUDDENBAUM, *Reporting News about Religion: an Introduction for Journalists*, Ames: Iowa State University Press, 1998.

Heidi A. CAMPBELL – Ruth TSURIA (eds.), *Digital religion* (2. vyd.), New York: Routledge, 2022. Doi: 10.4324/9780429295683

Heidi A. CAMPBELL, *When Religion Meets New Media.* London: Routledge, 2010.

Joseph N. CAPPELLA – Kathleen Hall JAMIESON, *Spiral of Cynicism. The Press and the Public Good.* New York/Oxford: Oxford University Press, 1997.

Janis L. EDWARDS: „Keepers of the Flame: Rhetorical Themes in Recent Eidtorial Cartoons on Religion," 1988, príspevok na výročnom stretnutí Eastern Communication Association 27. apríla – 1. mája 1988. Dostupné na: https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED296415.pdf.

[69] Anton HRUBOŇ, „Budovanie kultu Jozefa Tisa," *Kultúrne dejiny,* 2017, č. 2, s. 213–239.
[70] Terézia RONČÁKOVÁ, „Kauza Bezák v slovenských médiách," *Universum*, 2013, č. 3, s. 28–31.
[71] Zuzana HANUSOVÁ, Pavol RÁBARA, Imrich GAZDA, „Pápež na Slovensku / Stretnutie s obeťami zneužívania cirkev zamlčala. Tvrdí, že pre ich dobro," *Postoj,* 21. apríl 2022. Dostupné na: https://svetkrestanstva.postoj.sk/104165/stretnutie-s-obetami-zneuzivania-cirkev-zamlcala-tvrdi-ze-pre-ich-dobro.
[72] Juraj BREZÁNI, „Prípad cirkevnej školy v Nemšovej / Biskup nevymenoval zvoleného riaditeľa, niektorí pedagógovia avizujú výpovede," *Postoj,* 14. december 2022. Dostupné na: https://svetkrestanstva.postoj.sk/120471/biskup-nevymenoval-zvoleneho-riaditela-niektori-pedagogovia-avizuju-vypovede.

Robert ENTMAN, „Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm," *Journal of Communiation* č. 4 [43] (1993): 51–58.

Imrich GAZDA, „Aktuálne Otázky Výskumu Vzťahu Médií a Náboženstva v Slovenskom Kontexte," *Otázky žurnalistiky* č. 3–4 [60] (2017): 67–70.

Georte GERBNER, Michael MORGAN, Nancy SIGNORIELLI, „Living with Television: The Dynamics of the Cultivation Process," in: *Perspectives on Media Effects,* ed. Jennings Bryant, Dolf Zilmann, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1986, s. 17–40.

Erving GOFFMAN, *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*, Boston: Northeastern University Press, 1986 [1974].

Mike GRIMSHAW: „Bishops, Boozers, Brethren and Burkas: Towards a Cartoon History of Religion in New Zealand," *Journal of New Zealand Studies,* 2010, č. 9, s. 55–77. Doi: 10.26686/jnzs.v0i9.117

Damian GUZEK, „Mediatization Cartography: Two Questions about Mediatization of Religion in Central and Eastern Europe," *Mediatization Studies* 5 (2021): 9–18. Doi 10.17951/ms.2021.5.9-18

Zuzana HANUSOVÁ, Pavol RÁBARA, Imrich GAZDA, „Pápež na Slovensku / Stretnutie s obeťami zneužívania cirkev zamlčala. Tvrdí, že pre ich dobro," *Postoj,* 21. apríl 2022, https://svetkrestanstva.postoj.sk/104165/stretnutie-s-obetami-zneuzivania-cirkev-zamlcala-tvrdi-ze-pre-ich-dobro [zverejnené 21. 4. 2022, cit. 4. 4. 2023].

Fritz HEIDER, *The Psychology of Interpersonal Relations,* New York: John Wiley & Sons Inc., 1958.

Denisa HEJLOVÁ, „Církevní Public Relations: proč má u Nás Církev Tak Špatnou Pověst?," in *Obraz Katolické Církve v Českých a Slovenských Médiích v Letech 2015–2018*, ed. Petra Koudelková, Praha: Karolinum, 2020, s. 11–17.

Stig HJARVARD, *The Mediatization of Culture and Society,* New York: Routledge, 2013.

Stig HJARVARD. „The mediatisation of religion: theorising religion, media and social change," *Culture and Religion* č. 12 [2] (2011): 119–35.

Ján HLAVINKA, „Deportácie židovského obyvateľstva zo Slovenska v roku 1942: organizácia, priebeh, dôsledky," *Slovenský národopis* č. 1 (2022): 31–47. DOI: https://doi.org/10.31577/SN.2022.1.04

Stewart M. HOOVER, *Religion in the Media Age*, London: Routledge, 2006.

Susanna HORNIG PRIEST, *Doing Media Research. An Introduction*, London, Thousand Oaks and New Delhi: Sage, 1996.

Anton HRUBOŇ, „Budovanie kultu Jozefa Tisa," *Kultúrne dejiny,* 2017, č. 2, s. 213–239.

Shanto IYENGAR, *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues,* Chicago: The University of Chicago Press, 1991.

Jos JASPARS – Miles HEWSTONE, „Social categorization, collective beliefs, and causal attribution," in *The social psychological study of widespread beliefs*, ed. Colin Fraser a George Gaskell, Oxford: Clarendon Press, 1990, s. 121–141.

Edward E. JONES, *Attribution: Perceiving the Causes of Behavior,* Morristown: General Learning Press, 1972.

Süleyman KASAP – Firat ÜNSAL, „Attribution Theory and Language Learning," *Research in Language and Education: An International Journal [RILE],* 2021, č. 2, s. 111–118.

Katechizmus Katolíckej cirkvi, 1997. Dostupné na: https://dkc.kbs.sk/dkc.php?frames=1&in=KKC.

Brian T. KAYLOR: „Cartoonish Claims: Editorial Cartoon Depictions of Religion" *Mass Communication and Society,* 2012, č. 2, s. 245–260. Doi: 10.1080/15205436.2011.566839

Harold H. KELLEY, *Attributions in social interaction*, Morristown: General Learning Press, 1971.

Harold H. KELLEY, „Attribution theory in social psychology," in *Nebraska Symposium on Motivation,* ed. D. Levine, Lincoln: University of Nebraska Press, 1967*,* s. 192–240.

Miro KERN, „Keby tarabovci prejavili záujem, prijal by som ich do klubu," *Denník N*, 27. 7. 2022, https://dennikn.sk/2947666/boris-kollar-keby-tarabovci-prejavili-zaujem-prijal-by-som-ich-do-klubu/?ref=list&fbclid=IwAR2yeT_ixcwnICANVVvEu603XhamdnUaCeEH_Jh7RS7EmchDSOM8aTXpY1U [zverejnené 27. 7. 2022, cit. 29. 11. 2022].

Rafał LEŚNICZAK, „News coverage of Christian churches and other religious bodies dealing with the Covid-19 pandemic: An analysis of newspapers in German and English," *Church, Communication and Culture*, č. 1 [7] (2022): 175–195. Doi: 10.1080/23753234.2022.2030242

Alfredo Gacía LUARTE, „La imagen de la Iglesia en la prensa Latinoamericana de referencia dominante durante la pandemia del Covid-19," *Church, Communication and Culture*, č. 1 [7] (2022): 114–126. Doi: 10.1080/23753234.2022.2031237

Knut LUNDBY, Henrik Reintoft CHRISTENSEN, Ann Kristin GRESAKER et al., „Religion and the Media: Continuity, Complexity, and Mediatization," in: *Religious Complexity in the Public Sphere,* ed. Inger Furseth*,* Cham, Switzerland: Springer, 2018, s. 193–249.

Valerie MANUSOV, „Attribution Theories: Assessing Causal and Responsibility Judgments in Families*,"* in *Engaging Theories in Family Communication: Multiple Perspectives,* ed. Dawn O. Braithwaite, Leslie A. Baxter, Thousand Oaks, CA, London, New Delhi: Sage, 2006, s. 181–196.

Petera MARKOVÁ, *Mytológia v karikatúrach s náboženskou tematikou v dennej tlači na Slovensku,* diplomová práca, Brno: Masarykova univerzita, 2019.

Gail MOLONEY, Peter HOLTZ, Wolfgang WAGNER: „Editorial Political Cartoons in Australia: Social Representations & and the Visual Depiction of Essentialism," *Integrative Psychological & Behavioral Science,* 2013, č. 2, s. 284–298. Doi: 10.1007/s12123-013-9236-0

Paul MOSES, „The First Amendment and the Falun Gong," in *Quoting God: How Media Shape Ideas about Religion and Culture*; ed. Claire H. Badaracco, Waco: Baylor University Press, 2005, s. 67–78.

Petra POLIEVKOVÁ – Terézia RONČÁKOVÁ – Hedviga TKÁČOVÁ, „Celebrities in humour of mass media during the visit of Pope Francis to Slovakia*,"* *Changing Societies & Personalities*, rukopis v procese publikovania.

María-José POU-AMÉRIGO, „News coverage of the Church dealing with the pandemic: Spanish and Italian newspapers," *Church, Communication and Culture*, č. 1 [7] (2022): 154–174. Doi: 10.1080/23753234.2022.2040373

Terézia RONČÁKOVÁ, „Kauza Bezák v slovenských médiách," *Universum*, 2013, č. 3, s. 28–31.

Terézia RONČÁKOVÁ, „Sacrum vs. profanum: Opportunities and Threats in the Church-Media Relationship," in: *Multiculturalism through the Lenses of Literary Discourse. Section: Communication, Journalism, Education Sciences, Psychology and Sociology*, ed. Iulian Boldea, Cornel Sigmirean, Dumitru-Mircea Buda, Tîrgu Mureş : "Arhipelag XXI" Press, 2019, s. 283–297.

Terézia RONČÁKOVÁ, „Media as Religion. Stardom as Religion. Really? Christian Theological Confrontation," *Religions,* č. 11 [11] (2020): 1–16, https://www.mdpi.com/2077-1444/11/11/568/htm [zverejnené 30. 10. 2020, cit. 29. 11. 2022]. Doi: 10.3390/rel11110568

Terézia RONČÁKOVÁ: „Closed churches during a pandemic: liberal vs. conservative and Christian vs. atheistic argumentation in the media," *Journalism and media,* 2021, č. 2, s. 225–243. Doi: 10.3390/journalmedia2020013

Terézia RONČÁKOVÁ, „Obraz cirkvi, kresťanstva a veriacich v mainstreamových liberálnych médiách na Slovensku," prezentované na konferencii *Język – media – religia* (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Teologii, Wydział Nauk Humanistycznych, Lublin, 24. – 25. júna 2022), rukopis v procese publikovania.

Terézia RONČÁKOVÁ, „The image of Christian churches in the Slovak and Czech media during the first wave of the Covid-19 pandemic," *Church, Communication and Culture*, č. 1 [7] (2022): 127–153. Doi: 10.1080/23753234.2022.2036622

Julien SCHMITT, „*Attribution theory*," in *Wiley Encyclopedia of Management, vol. 9. Marketing,* New York, 2015.

Adam ŠVEJDA, *Mediální Obraz České Katolické Církve,* diplomová práca, Praha: Univerzita Karlova, 2010.

Hakkı TAÇ, Meral UĞUR: „Roads ´Drawn´to Modernity: Religion and Secularism in Contermporary Turkey," *PS: Political Science & Politics,* 2007, č. 2, s. 311–314. Doi: 10.1017/S1049096507070503

Teemu TAIRA, „Does the 'old' media's coverage of religion matter in times of 'digital religion'?," *Scripta Instituti Donneriani Aboensis*, 2013, č. 25, s. 204–221. Doi: 10.30674/scripta.67441

Sidney TARROW, *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, New York: Cambridge University Press, 1998.

Xiaolin WANG – Steve J. KULICH, „Attribution theory," in *The SAGE encyclopedia of intercultural competence,* Thousand Oaks, CA, London, New Delhi: Sage, 2015, s. 26–28.

Bernard WEINER, „Attribution theory," in *International Encyclopedia of Education,* vol. 6, 2010, s. 558–563, https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9780470479216.corpsy0098 [zverejnené 30. 1. 2010, cit. 29. 11. 2022].

Bernard WEINER, *Human motivation: metaphors, theories and research*, Thousand Oaks, CA, London, New Delhi: Sage, 1992.

Bernard WEINER, „Wither attribution theory?," *Journal of Organizational Behavior,* 2019, č. 5, s. 603–604.

Enqi WENG, „Media Representations of Religion, Spirituality and Non-Religion in Australia," *Religions* 7 [11] (2020): https://www.mdpi.com/2077-1444/11/7/332/htm [zverejnené 3. 7. 2020, cit. 29. 11. 2022]. Doi 10.3390/rel11070332

Tereza ZAVADILOVÁ, „Pravda Evangelia a Jed Fake News," in *Obraz Katolické Církve v Českých a Slovenských Médiích v Letech 2015–2018*, ed. Petra Koudelková, Praha: Karolinum, 2020, s. 26–36.